

De Groot-Nederlandse Beweging in 1940-1941 en het optreden van Jan Christiaan Kist (1913-1944). II *

P. VAN HEES

Groot-Nederland nabij? De reacties in de pers

Tussen juni en december 1940 kwamen er in de Nederlandse dagbladpers en in verscheidene periodieken artikelen los over een mogelijke Groot-Nederlandse politieke gemeenschap. Kenmerkend was dat alle bijdragen er van uitgingen dat door de oorlog Europa „herordend” zou worden en dat Duitsland daar een overheersende rol bij zou spelen. Over de interne organisatie van het nieuwe Groot-Nederland bleef men vaag, al dook in sommige artikelen een zekere voorkeur voor een „volkse” ordening op en neigde men tot autoritaire en corporatistische uitgangspunten.

In *De Dietsche Gedachte* schreef A. Loosjes: „Meer dan wenschen kunnen het niet zijn. Maar toch hebben wij onze hoop, onze vurige hoop niet mogen verzwijgen, dat uit den geweldigen strijd, die thans woedt, een één- en vrijgeworden Nederland moge verrijzen, een Nederland van Duinkerke tot Delfzijl, waarborg voor een rustige ontwikkeling van de lage landen aan de Noordzee. Een land, sterk door de liefde voor het eigene, voor de allen Nederlanders dierbare gemeenschappelijke taal in de eerste plaats”⁴⁶. Een vage idealistische en weinig op de werkelijke politieke situatie gerichte beschouwing.

In het Haagse dagblad *Het Vaderland* verschenen verscheidene bijdragen, ongesigneerd, maar zeer waarschijnlijk van de hand van Leo Picard⁴⁷. Hij nam afstand van de Groot-Nederlandse staatsgedachte. Alleen als Nederland Vlaanderen bevrijd zou hebben, zou er een Groot-Nederland hebben kunnen ontstaan, niet nu er een derde macht in het spel was. In augustus en september werd er opnieuw over dit vraagstuk geschreven. Er is dan sprake van een naar elkaar toegroeien en van een mogelijk Nederlands-Belgische federatie, waarin Vlaanderen dan de Waalse macht zou moeten beheersen. Zeer duidelijk en onder eigen naam schreef Picard al in mei 1940 in *De Waag* over Groot-Nederland. In dit artikel lag het accent ook op samenwerking tussen Noord en Zuid en „medewerken aan de bevestiging van de nieuwe orde op het Europee-

* Zie *Wet. Tijdingen* XLVIII (1989), 226-238.

46. A.L., *Onze wenschen*, in: *De Dietsche Gedachte*, 15 (1940) nr. 6/7. Zie ook A.L., *De groei van de Groot-Nederlandsche beweging*, in: *Dietsche Gedachte*, 15 (1940) p. 65-68.

47. *Een Groot-Nederlandsche staat of een Groot-Nederlandsche gedachte*, in: *Het Vaderland* (Den Haag), 17-6-1940.

sche continent, welke in ieder geval voor alles op Duitslands macht zal moeten steunen''⁴⁸. Voor de politieke „realist'' Picard was de Duitse eindoverwinning zeker en het Duitse perspectief te verkiezen boven „de bittere teleurstelling, waartoe de slechte herders van het thans vervallen regiem ons gebracht hebben''.

In de Neerlandia-pers, een rooms-katholiek concern waar deel van uitmaakten de *Utrechtsche Courant*, de *Limburger Koerier* en het *Dagblad van Noord-Brabant*, verschenen met een zekere regelmaat bijdragen over een te vormen Groot-Nederland. Dat de oud-activisten Hugo van den Broeck en A.E.J. van de Poel, respectievelijk redacteur van de *Koerier* en het *Dagblad van Noord-Brabant*, hier een hand in hebben gehad is vrijwel zeker. In deze bijdragen stond het „volkse'' principe van de taaleenheid als het ideale orderingsmodel centraal. Vanzelfsprekend kon een en ander slechts met hulp van Duitsland worden verwezenlijkt, immers: „(...) meenen wij, dat Duitschland de vorming van Dietschland zou kunnen bevorderen, een Dietschland dan, dat federatief met andere niet-Duitsche staatsgebieden, onder zekere opperheerschappij van het Duitse Rijk, zijn plaats in het nieuwe Europa te bekleeden heeft''⁴⁹.

In meer dan een artikel, ook in andere bladen, werd verwezen naar het feit dat Nederland in 1815 ook met buitenlandse hulp tot het Verenigd Koninkrijk was gekomen. Met andere woorden, waarom zou men nu dan de hulp van Duitsland principieel moeten afwijzen? Positief over de hereniging van de Nederlanden werd ook geschreven in katholieke bladen als *De Residentiebode*, *Het Huisgezin* (Den Bosch), de *Nieuwe Tilburgsche Courant* en niet onbelangrijk, in het gezaghebbende landelijke katholieke dagblad *De Tijd*, waar zelfs de Midden-Nederland-gedachte, ooit door C. Gerretson gelanceerd⁵⁰, weer opgeld deed. Alphons L. schreef in *De Tijd*: „De vormkracht van het Noorden en de bezieling van het Zuiden moeten elkaar vinden in Midden Nederland waar het ongebroken cultuur-ideaal van het in tweeën gedeelde Brabant de brug heeft opgehouden''⁵¹.

Het Limburgsch Dagblad en het Rotterdamse katholieke blad *De Maasbode* besteedden ook aandacht aan Groot-Nederland. Deze belangstelling in de katholieke pers en dan vooral in bladen die ten Zuiden van de grote rivieren verschenen, zou mede verklaard kunnen worden door de aandacht die er was

48. Leo PICARD, *De Open Poort: Dietsche samenwerking in een geordend continentaal Europa*, in: *De Waag*, 23-5-1940.

49. 'Groot-Nederland', Neerlandia Pers, 3 en 4-9-1940. Geciteerd in: *Dietsche Gedachte*, 15 (1940) p. 89.

50. C. GERRETSON, *De Verscheurde Nederlanden* (1927) in: idem, *Verzamelde Werken*, dl. 2 (Baarn 1974), p. 242-267.

51. Alphons L., *Groot-Nederlandsche gedachten*, in: *De Tijd*, 26-8-1940 (geciteerd in *Dietsche Gedachte*, 1940, p. 88).

voor het vrij snel groeiende Nationaal Front van Arnold Meyer. Het Front was pro Groot-Nederland en had zijn aanhang in eerste instantie in rooms-katholieke kring en in Noord-Brabant.

Maar ook in niet-katholieke middens werd het al dan niet streven naar Groot-Nederland aan de orde gesteld. In het religieus-socialistische weekblad *Tijd en Taak* wees L.H. Ruitenberg de herenigingsgedachte af. Het was na vier eeuwen scheiding te laat. P. Geyl bestreed in hetzelfde tijdschrift deze gedachte, maar stelde dat het nu niet het moment was om de discussie over de hereniging te beginnen. Geyl wenste geen Groot-Nederland ten koste van hem dierbare waarden als democratie en individuele vrijheid. Hij schreef dat ook aan Von Balluseck, redacteur van *Het Algemeen Handelsblad* (Amsterdam), die wilde dat Geyl over deze in de belangstelling staande materie zou schrijven⁵².

De gereformeerde hoogleraar in de pedagogiek J. Waterink liet typische protestantse geluiden tegen de hereniging horen. De rooms-katholieke impuls zou dan te sterk worden. Psychologisch was er ook verschil tussen Nederland en Vlaanderen en zijns inziens was de meerderheid van de bevolking in het Noorden tegen hereniging. Zijn visie werd echter in verschillende bladen bestreden⁵³. In september voerde J. de Vries in *Neerlandia* een pleidooi voor „een algemeen Nederland leeren aanvaarden met de blijmoedigheid van een lang gekoesterden en eindelijk vervulden wensch”⁵⁴.

Een tweetal periodieken vragen nog bijzondere aandacht. In de eerste plaats geldt dat het weekblad *De Waag*, waar na mei 1940 de pro Duitse en pro nationaal-socialistische stellingname steeds duidelijker aan het licht trad, en vervolgens het weekblad *De Unie*, het blad van de Nederlandsche Unie, de politieke organisatie die in de zomer van 1940 zo'n gigantische groei beleefde. In *De Waag* overheerste een voorzichtige, haast afwijzende toon. Wij lazen al over Picards reserves en deze voorbehouden kregen steun in de betogen van de „Belgische correspondent”, die in oktober 1940 zonder omwegen schreef, dat er alleen iets te bereiken was door „mee te werken aan het Duitse werk der Europeesche herordening”⁵⁵. Ook hoofdredacteur B. Wigtersma meende, dat het nu nog geen tijd was voor Groot-Nederland⁵⁶. Eerst diende alle aandacht

52. L.H. RUITENBERG schreef in *Tijd en Taak*, 31-8-1940 en GEYL antwoordde in het nr. van 11-9-1940. Zie verder L. WILS, *Geyl in Buchenwald*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1986, nr. 3, p. 176-184. Er was Geyl al eerder verweten voor democratie en niet voor 'volkse' oplossingen te willen kiezen. Zie een recensie van GEYL, *Het nationalisme als factor in de moderne geschiedenis* (1938) in: *De Dietsche Gedachte*, 13 (1938) p. 44 en E. VAN WESSEM, 'De tweestrijd in het gemoed van Professor Geyl', in: *De Bundel*, 1 (1939), nr. 8.

53. J. WATERINK, *Vlaanderen en Nederland-Nu?*, in: *Calvinistisch Weekblad*, 4-10-1940. Kritiek hierop in *Ons Noorden*, 11-10-1940 en in de *Neerlandia* Pers door Ch. Thewissen en in *De Weg* door J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard. *De Weg* was een blad van Nationaal Front.

54. J. DE VRIES, *Groot-Nederland en Klein-Nederland*, in: *Neerlandia*, 44 (1940), p. 113-114.

55. Belgisch correspondent (op zich al tekenend - v.H.), *Dietsche werkelijkheid en Dietsche fantasie*, in: *De Waag*, 10-10-1940.

56. B. WIGTERSMA, 'Taaleenheid, Volkseenheid en Staatseenheid', in: *De Waag*, 28-11-1940.

gericht te worden op de omschakeling van een individueel-kapitalistische maatschappij naar een nationaal-socialistische. Bovendien leefde Groot-Nederland niet in het Noorden. Een Bourgondische gemeenschap wees Wigersma overigens op „volkse” gronden af. Wat meer vertrouwen toonde T. Goedewaagen. Hij vond dat er een nieuwe mythe (!) moest komen waar ons volk in kon geloven. In plaats van het Hollandse particularisme was nu het ideaal „de gehele Nederlanden van Delfzijl tot Duinkerke en wellicht tot Kales en Boonen. Deze mythe is in het nieuwe volksbestel van het Europeesche continent een eisch van economischen, politieken, volkschen en geestelijken aard”⁵⁷. Van een duidelijke inbreng uit de traditionele Groot-Nederlandse hoek is geen sprake. Picard was al in de jaren twintig losgeraakt van de Groot-Nederland-idee⁵⁸. Goedewaagen en Wigersma hadden nooit een prominente rol in de Groot-Nederlandse beweging gespeeld. Kist vond zelfs dat de bijdragen in *De Waag* (en die in *Het Vaderland*) het land voorbereidden op annexatie door Duitsland⁵⁹.

In de Nederlandsche Unie was er zeker belangstelling voor de betrekkingen tussen Nederland en Vlaanderen. Een aantal overtuigde Groot-Nederlanders als H.G. van der Wielen, Gerda Van Arkel, Geert Ruygers, Hendrik Brugmans, Jan Ch. Kist vonden er tijdelijk een onderdak. Zoals al gezegd, werd de snelle groei⁶⁰ veroorzaakt doordat velen er primair een anti-NSB organisatie in wilden zien en dat zou ook haar ondergang worden. De in de Unie levende autoritaire en corporatieve denkbeelden spraken de meeste leden minder aan.

Ten aanzien van Noord en Zuid was het standpunt duidelijker geformuleerd: „De Nederlandsche Unie erkent en belijdt, dat Vlaanderen, evenzeer als b.v. Groningen, behoort tot de Nederlandsche volksgemeenschap (...). De Nederlandsche Unie erkent dus de eenheid van de Nederlandsche volksgemeenschap. Dit standpunt houdt echter niet in, dat zij de politieke verwerkelijking van deze eenheid tijdens de bezetting aan de orde wil stellen”⁶¹.

Vrij regelmatig verschenen er bijdragen waarin op de banden met Vlaanderen werd gewezen⁶². Interessant is ook hier het opduiken van de gedachte dat Brabant een bemiddelende rol had te vervullen tussen Noord en Zuid. Geert Ruygers, actief in Brabantia Nostra, verkondigde dit standpunt⁶³.

57. T. GOEDEWAAGEN, *De mythe van het Hollandisme*, in: *De Waag*, 20-6-1940.

58. Zie A.W. WILLEMSSEN, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*. (Utrecht 1969), p. 300.

59. J. Kist aan G. Monsees, Leiden, 13-9-1940. (arch. - Buning, ongeinv. ds. 14).

60. In sept.-okt. 1940 had het weekblad *De Unie* een oplage van 235.000 exemplaren. Zie *De Unie*, 1940, nr. 11. In januari 1941 telde de Unie 500.000 leden, de NSB 50.000 en Nationaal Front en de NSNAP elk 10.000 leden. Zie SCHIPPER, *Zwart en Nationaal Front*, p. 230.

61. *Een toelichting op ons program. Onze betrekkingen tot Vlaanderen*, in: *De Unie*, 19-10-1940.

62. Zie *De Unie*, 31-8; 7-9; 29-9; 19-10; en 7-12-1940.

63. G.R., *Brabant: Brug tusschen Noord en Zuid*, in: *De Unie*, 7-12-1940. Ruygers stond in die jaren positief tegenover autoritaire en corporatieve beginselen.

Binnen de Nederlandsche Unie en binnen Nationaal Front waren er leden die over Groot-Nederland een gelijklopende opinie hadden, maar er was meer, zoals het front willen maken tegen de NSB en, laten we het niet vergeten, een zekere hang naar autoritaire en corporatieve ideeën. De gedachte aan samenwerking was dus niet zo vreemd en in september 1940 is daarover wel vergaderd, maar het leverde in concreto niets op⁶⁴. Een van de ijveraars voor dit samengaan was Jan Kist. Zijn bezigheden na mei 1940 zijn, hoe verscheiden ook, toch terug te brengen tot de wens iets voor de totstandkoming van Groot-Nederland te willen doen. Hij meende dat dit nog wel kon en probeerde dit via Dietsche Bond, de Grootnederlandsche Actie, *Citadel*, de Nederlandsche Unie en *De Waag*-groep te realiseren⁶⁵.

De bezigheden van Jan Kist in de periode van mei-december 1940. Het tijdschrift *Citadel*

Na zijn demobilisatie wijdde Kist zich aan het voltooien van zijn studies klassieke letteren en rechten in Leiden. Tegelijk bleef hij ijveren voor zijn Groot-Nederlandse idealen in het Dietsch Studenten Verbond en de Dietsche Bond. We kwamen zijn naam bij verschillende gelegenheden al tegen. Een nieuw terrein, waar hij zijn werkkraft op richtte, was het studentenblad *Citadel* en de gesprekskringen die er rond dit blad ontstonden.

Via een van de redacteurs, H.F. Smits, werd Kist bij H. Krekel in Den Haag uitgenodigd om deel te nemen aan diens gesprekskring⁶⁶. Krekel was pro Duits en ontpopte zich al spoedig als een nationaal-socialist. Voor Kist was dit geen beletsel om hem uit te nodigen te spreken op het zomerkamp dat de *Citadel*-groep van 19-30 augustus 1940 in Den Haag in Huize Katwijk inrichtte. Over Groot-Nederland sprak Prof. dr. A.A. van Schelven. Heel-Nederland was zijns inziens het nastreven waard, want het bracht „recht voor de volksgenooten” in het Zuiden; het zou het al te lang durende „primaat van Holland” breken; het zou een oplossing bieden voor het dreigende bevolkingsoverschot: via Vlaanderen emigreren naar Noord-Frankrijk. Over de wijze waarop dat allemaal geregeld zou moeten worden zweeg de hooggeleerde. Wel meende hij, „met Gods hulp zal dit gelukken”⁶⁷.

Niet iedereen was even gelukkig met dit *Citadel*-kamp. Twee vrienden uit de DSV-hoek, Kooman en Kloppenberg, hadden ernstige bedenkingen. Figuren

64. Zie SCHIPPERS, *Zwart en Nationaal Front*, p. 181-213. Onoverbrugbare geschilpunten waren het leidersbeginsel, het anti-semitisme en Groot-Nederland.

65. J. Kist aan G. Monsees, Leiden, 13-9-1940. (arch.-Buning, ongeinv. ds. 14).

66. H.F. Smits, aan J. Kist, Den Haag, 2-7-1940 (arch.-Buning, ongeinv. ds. 14).

67. *Kort Verslag van Lezingen en Besprekingen Studentenkamp 19-30 Aug. 1940. Huize Katwijk-Den Haag*. (Uitg. Citadel, Leiden). Dit gestencilde verslag is in bezit van de schrijver.

als H. Krekel en mr. H.A.M. van de Heijden waren voor hen onaanvaardbaar. Kloppenberg schreef ronduit: maar het kampprogramma doet propaganda voor de NSB of „iets dergelijks” vermoeden. „*Citadel* lijkt me hoe langer hoe meer een stroopop, Kist”⁶⁸. Kist trachtte de bezwaren te ontzenuwen en wees ook op goede en betrouwbare sprekers als H.G. van der Wielen. Verder schreef hij: „Bovendien moeten we trachten, hoe moeilijk het ook is, het nieuwe te scheiden van de begrippen Duitsland en de N.S.B. Het nieuwe komt, daarvan ben ik overtuigd, en nu ligt het juist voor zulk een groot gedeelte aan ons — ik bedoel mensen als jij en ik — of dat nieuwe al dan niet op voor ons passende wijze verwezenlijkt wordt (...) In theorie is voor mij de zaak eenvoudig: ik werk slechts voor hetgeen ik voor mijn volk gewenscht acht en ook vroeger achtte, ongeacht of dit in het voor- of nadeel van Duitsland of Engeland is; samenwerking met den bezetter kan daarbij noodig zijn; vriendschap met den bezetter is onmogelijk; inlijving is onder alle omstandigheden en in elke vorm onaanvaardbaar: (...)”⁶⁹.

Kloppenbergs werd niet overtuigd. Hij schreef terug: „Wij moeten ons recht om onderdrukt te gaan worden gaan opeisen, om met een originele Groninger te spreken”⁷⁰. Kist was zo ver nog niet en bleef met iedereen samenwerken, van wie hij vermoedde, dat deze Groot-Nederlandse idealen en vernieuwing in de samenleving mee wilde tot stand brengen.

Sedert september 1940 was hij lid van de redactie van *Citadel* geworden en de Utrechtse student in indologie G. Monsees was een der vaste medewerkers geworden, met wie Kist nogal wat contact onderhield⁷¹. Monsees was overtuigd nationaal-socialist, zonder lid van de N.S.B. te zijn⁷². Hij vormde een *Citadel*-groep te Utrecht.

Centraal stond in *Citadel* de vernieuwing van de studentenmaatschappij en al kwam de intellectuele vorming tot „zelfstandig denkend mensch” in de eerste plaats, toch diende men oog te hebben voor „het volk” op het platteland ver van de „vervlakkende stadsgeest”. Verder moesten de studenten „harder worden”, meer aandacht besteden aan lichamelijke opvoeding en soberheid ter wille van de versterking van de volkskracht. Het hoefde dan wel geen „collectivistische gedoe” te worden, maar het moest wel een „gemeenschappelijke activiteit” zijn! Tevens pleitte Rübekamp voor een „grote Nederlandsche

68. J. Kloppenberg aan J. Kist, 27-8-1940. (arch.-Buning, ongeinv. ds. 14).

69. J. Kist aan J. Kloppenberg, Koninginnedag (31-8) 1940. (arch. - Buning ongeinv. ds. 14).

70. J. Kloppenberg aan J. Kist, 14-9-1940. (arch. - Buning ongeinv. ds. 14).

71. De *Citadel*-redactie bestond in sept. 1940 uit: H.F. Smits, B.F. Saris, J. Rübekamp-Bergmeyer, H.C.R.M. van Cranenburgh, J.Ch. Kist, P. Dronkers. Medewerkers waren: G. Monsees (Utrecht), G. Ruygers (Tilburg), J. Godefroy (Amsterdam), J. Hendriks (Wageningen), C. van de Poel (Delft), A.J. Ferguson (Zuid-Afrika), J.C. A.M. Kortmann (Utrecht).

72. Zie C. GERRETSON, *Govert Monsees* en „*In memoriam Govert Monsees*” (1947) in: idem, *Verz. Werken*, dl. 1 (Baarn 1973), p. 401-408.

Volksgemeenschap'', gevormd door „alle Nederlandsch sprekenden'' (...), voor welk geheel wij in het heden terugroepen de oude naam: Dietschers. Wij zijn verbonden met dit volk door banden die niet eenvoudig los te snijden zijn''⁷³. Kist verzette zich in het najaar van 1940 tegen de invoering van Duits als verplichte taal in het lager onderwijs, naar analogie van het Frans, dat op sommige lagere scholen werd onderwezen. In de lagere school diende de aandacht op de moedertaal gericht te zijn⁷⁴.

In het najaar van 1940 toonden de Duitse bezetters hun nationaal-socialistische geaardheid door het ontslag van Joodse ambtenaren voor te schrijven. Zo werd ook in Groot-Nederlandse kring de houding tegenover de Joodse medeburgers weer aan de orde gesteld. Monsees nam een extreem standpunt in. Voor de Utrechtse *Citadel*kring, nam hij, zo schreef hij aan Kist het volgende standpunt in: „Tegenover de Joden heb ik hier het standpunt aangenomen, dat de Citadel weliswaar geen uitspraak doet voor of tegen het anti-semitisme, maar dat „kennelijke'' Joden (dus géén onderzoek of discussie over afstamming e.d.) in een bij uitstek nationale kerngroep als een Citadelkring, niet op hun plaats zijn. Hiertoe zijn wij verplicht door het al te groote risico, dat een Jood niet volkomen Nederlandsch denkt. Graag wacht ik hierop de sanctie van het bestuur''⁷⁵.

Tegelijk werkte Monsees met een groep jongeren/studenten in het milieu van *De Waag*. Hij wilde echter uit *De Waag*-groep los en een eigen organisatie oprichten nauw verbonden met *Citadel*. Het is niet duidelijk waarom *De Waag* niet meer voldeed. Mogelijk was de relatie met de NSB te duidelijk en daar wilde Monsees niet aan.

De Waag-jongerengroep bestond uit G. Monsees, W. Beerninck, W.J.H.D. Rengers Hora Siccama, Van Etten en Korsten. Monsees streefde naar een heroprichting van het „slappe'' Nationaal Jongeren Verbond. Het probleem was het vinden van een eigen blad en misschien kon *Citadel* daartoe dienen. Deze *Waag*-jongeren stonden zeer dicht bij het nationaal-socialisme, al bewaarden de meesten een zekere distantie ten opzichte van de NSB⁷⁶. Het primair stellen van het Nederlandse belang en een overtuigd christelijke geloofsovertuiging hebben Monsees e.a. ervan weerhouden over te stappen naar de NSB, maar ideologisch was de afstand klein, zoals we zullen zien.

73. J.R.B., 'Het nieuwe offensief', in: *Citadel*, 3 (1940-1941), nr. 1 (september), p. 1-4.

74. J.C.K., 'Geen enkele vreemde taal op de lagere school', in: *Citadel*, 3 (1940-1941), nr. 3 (november).

75. G. Monsees aan J. Kist, Utrecht, 31-10-1940. (arch. Buning, ongeinv. ds. 14).

76. G. Monsees aan J. Kist, Hilversum, 31-10-1940 en idem, 27-12-1940. (arch.-Buning, ongeinv. ds. 14). Vgl. voor het oprichten van een nieuwe organisatie noot 30.

De Duitse houding tegenover Groot-Nederland

Samenvattend kunnen we stellen dat de Groot-Nederlandse organisaties na mei 1940 mochten voortbestaan en hun idealen vrij ongestoord konden uiten. Ja, dat deze idealen zelfs in een enigszins ruimere kring dan voorheen geuit en gehoord werden. Van een doorbraak was echter geen sprake. Het feit dat binnen de NSB de Groot-Nederlandse gedachte leefde, heeft niet meegewerkt tot een verbreding van de aanhang voor deze gedachte. In de eerste plaats vanwege de algemene afkeer van de NSB en ten tweede vanwege de verdeeldheid binnen de NSB over dit ideaal. Groot-Germanië was voor een aantal NSB-ers aantrekkelijker dan Groot-Nederland. In de derde plaats zal ondanks het vrij algemene gevoelens dat er een zekere politieke en sociaal-economische vernieuwing moest komen, gepaard ook aan een versterkt-nationaal gevoel, de keuze voor een autoritair-corporatief systeem of een suggestie in die richting in veel van de propaganda voor Groot-Nederland afstotend hebben gewerkt.

Tenslotte — en daarmee komen we op het kernpunt — de Duitse bezetters hebben nooit voor een Groot-Nederland gevoeld. Alleen de voorzichtige en gematigde aanpak van de bevolking van Nederland na mei 1940 gaf voor de uiting van Groot-Nederlandse gevoelens enige speelruimte. Deze ruimte werd nog wat vergroot, omdat er in Duitse kringen op dit punt ook weer geen volstreekte eenheid van gedachte heerste. In het politieke machtsspel tussen de bezetters onderling, de NSB en het Nationaal Front was de Groot-Nederlandse gedachte een factor van overigens geringe betekenis. Onder de bezettingsautoriteiten waren er enkelen die vanoudsher nauwe banden met de Vlaamse en Groot-Nederlandse bewegingen hadden onderhouden⁷⁷. Maar noch A. Toepfer, noch Fr. Petri, noch R.P. Oszwald hebben de centrale Duitse gedachte — nazificering van Nederland en opnemng in het Groot-Germaanse Rijk — ongedaan kunnen maken.

Gedachten aan een soort dominion-status — Groot-Nederland t.o.v. Duitsland (een soort taktiek die Smuts in Zuid-Afrika had bedreven) was ook onaanvaardbaar. Aan al deze illusies werd een einde gemaakt door de Japanse bezetting van Nederlands-Indië. Nederland was nu niets meer, maar al voor maart 1942 hadden de Duitsers de Groot-Nederlandse beweging verboden, zoals we zullen zien. De visie van SS Obersturmbannführer dr. Wolfgang Ispert zou het winnen:

„Wir begünstigen zur Zeit durch die stillschweigende Duldung der Dietsche Propaganda die Entstehung eines starken Gefahrenzentrum für das Reich.

77. Zie I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden. Een historiografische en bibliografische studie*. (Utrecht. 1978 (ongewijzigde herdruk) en R.P. OSZWALD, *Deutsch-Niederländische Symphonie*. (Wolfshagen-Scharbeutz 1937) en W. DOLDERER, 'De nieuwe Duits-Vlaamse toenadering na de Eerste Wereldoorlog', in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1987, nr. 4 en 1988, nr. 2 en 3.

Denn auch wenn kleine Staatsbildungen zu stande kommen — und das liesse sich nach unserem Sieg wenigstens vorerst verhindern —, so wird die derzeitige dietsche Propaganda bei ihrer ständig wachsenden Stärke eines Tages doch aus einer gekünstelten und willkürlich von oben aufgezogenen „Bewegung“ eine wahrhafte Volksbewegung machen können, die die Verhinderung ihres Staates selbstverständlich als feindlichen Akt empfinden und daher deutschfeindlich werden würde.

Es ist daher unbedingt erforderlich, dass der dietschen Propaganda ein energischer Riegel vorgeschoben und der germanischen Arbeit die Hemmungen genommen werden. Vorläufig besteht die dietsche „Bewegung“ nur aus wenigen Propagandisten, noch ist die Zeit, sie abzudrosseln. Lassen wir sie aber weiter propagandistisch vertreiben, so wird es eines Tages sehr schwierig werden die Niederländer, die jetzt so aufgeschlossen für den germanischen Gedanken sind, für ihn zu gewinnen“⁷⁸.

De periode januari-augustus 1941. *Citadel*

De spanningen binnen de redactie van *Citadel* namen toe en Kists pogen om met name terwille van zijn Groot-Nederlandse idealen en zijn opvattingen over de vernieuwing van de Nederlandse samenleving alle tegenstellingen te verzoeven, vereiste steeds meer inspanning. Toch hield hij vol en bestreed hij verwijten als zou hij zich mee laten slepen door de NSB'ers, die er in *Citadel* zeker zaten⁷⁹. Trouw aan Nederland en aan Oranje waren zijn houvast. Overigens zag hij het verglijden van een aantal redactieleden in nationaal-socialistische en pro-Duitse richting wel en wilde hij *Citadel* meer binden aan de Utrechtse *Citadelkring* rond G. Monsees⁸⁰.

Maar juist Monsees' opvattingen zouden Kist verder in de problemen brengen. In het artikel „Rekenschap“, dat Monsees overigens op verzoek van en in overleg met de redactie van *Citadel* had geschreven, kwamen duidelijke meningen naar voren. Zo schreef Monsees dat, al stond *Citadel* buiten de partijstrijd, er niettemin gestreefd moest worden naar „de geestelijke en staatkundige verbondenheid van het geheele volk der verbrokkelde Nederlanden, gegrondvest op zijn gezamenlijke afstamming, taal en geschiedenis“. Zeer scherp en negatief oordeelde hij ook nu weer over de Joodse Nederlanders. Hij

78. H.W. VAN ETTEN, *De Duitschers en het Dietsche streven*. (getypt ms. RIOD, Amsterdam). Het volgend citaat is uit dit ms. en dateert van 27-9-1942.

79. J.E. Streur aan J. Kist, De Haag, 18-1-1941 (arch. Buning, ongeinv. ds. 14) Over *Citadel*: „Het is wat je noemt slap gelul, meer niet. Daarenboven, als er nog wat aan tendens te vinden is, dan gaat het regelrecht tegen wat ik echt Nederlandsche gevoelens noem, in“.

80. J. Kist aan J. Streur, 29-1-1941. (arch.-Buning, ongeinv. ds. 14). Hij meldt dat Saris NSB'er is.

schreef dat de staat in het belang van het Nederlandse volk een overheersende Joodse invloed waar nodig diende te beletten, o.a. door een numerus clausus of „waar oorspronkelijk Nederlandsche waarden, of de vorming der jeugd op nationaal terrein in het geding” is, was uitsluiting noodzakelijk⁸¹. Een goede vriend verweet Kist deze anti-Joodse passages getolereerd te hebben. Hij stelde dat de auteur kennelijk met de Duitse maatregelen tegen de Joden in Nederland instemde en dat zijn argumenten geen andere waren dan die men in het *Nationaal Dagblad*, de krant van de NSB, kon lezen. Curieus genoeg ging de schrijver wel accoord met een weren van Joden uit de hoogste staatsbetrekkingen en bijvoorbeeld uit functies als docent geschiedenis⁸².

Kist antwoordde, dat hij niet als P.L. Dronkers had willen uittreden omwille van de eenheid en omdat aftreden zou betekenen dat zijn opvolger dan zeker tot „de anderen” (NSB) zou behoren. Verder stelde hij dat Monsees in ieder geval tegen annexatie van Nederland door Duitsland was. Met de opvattingen van de briefschrijver, dat Joden niet in alle functies benoembaar waren, kon Kist zich verenigen⁸³.

Toch zou de breuk met de *Citadel* redactie komen op een punt waar het Joodse vraagstuk centraal stond. In Leiden was de Joodse hoogleraar E.M. Meyers ontslag aangezegd. Dit leidde tot een protestrede van zijn collega proximus R.P. Cleveringa op 26 november 1940 en tot een spontane staking van de Leidse studenten. De Duitsers sloten nu de universiteit op 27 november. Een deel van de *Citadel* redactie wilde de openstelling realiseren door in feite de hele protestactie, te desavoueren. Voor Kist die enthousiast was over Cleveringa's daad⁸⁴, was deze actie en het begeleidende artikel van Van Cranenburgh, de druppel die de emmer deed overlopen. Hij schreef de redactie, dat het artikel van Monsees voor hem de uiterste limiet was geweest⁸⁵. Nu weer terugkomen op deze kant van het „nieuwe”, het Jodenvraagstuk, zeker ook na de februaristaking (1941) in Amsterdam, was zeer onverstandig. Hij nam ontslag uit de redactie en verzocht dit in het eerstvolgende nummer te melden

81. G. MONSEES, 'Rekenschap', in: *Citadel*, 3 (1940-1941), nr. 5 (februari), p. 109-113.

82. M. Rutgers van der Loef aan J. Kist, 24-2-1941. (arch.-Buning, ongeinv. ds. 14).

83. J. Kist aan M. Rutgers van der Loef, 28-2-1941. (arch. Buning, ongeinv. ds. 14). Op 4 maart schreef Rutgers het grotendeels met Kist eens te zijn. Op 24 maart schreef hij zijn abonnement op *Citadel* op te zeggen.

84. Zie H.C.R.M. VAN CRANENBURGH, 'Documentatie: Voor Gesloten Poorten: Leiden', in: *Citadel*, 3 (1940-1941), nr. 6, p. 146-148. Kists enthousiasme voor Cleveringa's optreden: zie Kist aan A. Prins, 10-12-1940 (AMVC, K.426/b). Hieruit: „In Leiden was het iets 'officieeler'. Dinsdagmorgen op het uur van Meijers heeft Cleveringa, de decaan iuridische faculteit een schitterende protestrede afgestoken (...)'”.

85. J. Kist aan Redactie *Citadel*, Leiden, 22-3-1941. (arch.-Buning, ongeinv. ds. 14). Kist werkte in Bilthoven op een soort internaat, dat connecties had met het Bilthovens Lyceum, en als volontair op de Universiteitsbibliotheek te Utrecht.

met daarbij de aantekening dat hij voor het voorgaande nummer geen medeverantwoordelijkheid had gedragen. Hij had de tekst niet onder ogen gehad⁸⁶.

In *Citadel* had de „nieuwe orde” het pleit ook op Groot-Nederlands terrein gewonnen. Van der Heijden pleitte wel voor een innig samengaan van Nederland en Vlaanderen, maar dan ter bevordering van een Germaanse concentratie tegen het Slavische (lees communistische) gevaar. Hij beargumenteerde dit met: „Tegen het Oosten werd Nederland door Duitschland behoed, tegen het Zuiden, tegen de verfransching door Vlaanderen. Vlaanderen heeft leven en bloed gegeven om zijn Vlaamsche geaardheid, welke een totaal Westgermaansche, Nederlandsche geaardheid is, te behouden. Vlaanderen is even bewogen en even fanatiek geworden in zijn strijd tegen het Zuiden als Duitschland in zijn strijd tegen het Oosten (...). Wij, Nederlanders, kunnen het fanatisme voor onze eigen germaansche aard beter leren van de Vlamingen dan van de Duitschers omdat de sfeer en de stijl van hun denken dezelfde is als de onze. Het dietsche, het sterke en bewogen nedergermaansche denken, kan Nederland slechts bereiken tesamen met Vlaanderen. (...) De dietsche strijd is strijd voor het germaansche besef”⁸⁷.

Niettemin vermocht deze geloofsbelijdenis *Citadel* niet te redden van het verschijningsverbod opgelegd door de Duitse autoriteiten. In juli 1941 werd het blad opgeheven⁸⁸.

De Branding

Eenzelfde lot was *De Branding* beschoren. Deze periodiek stond onder leiding van G. Monsees en was opgericht door de *Waag*-jongeren die zich alszodanig bekend maakten in *De Waag*, 12-12-1940. Het waren L.J. van Apeldoorn jr., H.W. van Etten, P. Kalma, A. van Kuyk, G. Monsees, W. Nije en W.J.H.D. Rengers Hora Siccama⁸⁹.

86. Zie 'Mededeeling van de Redactie' in *Citadel*, 3 (1940-1941), nr. 7, p. 168. De redactie betreurde Kist's vertrek met de volgende woorden: „Zijn woord vaak kritisch en scherp, dwong steeds tot volle verantwoording van een voorgedragen meening. Niets haatte hij meer dan de leuze, het slagwoord. Veel hebben wij van Kist geleerd — Dietschland leefde als hij over de Groot-Nederlandsche beweging sprak (...)”.

87. H.A.M. VAN DER HEYDEN, 'Bijdragen tot het begrip voor de Nederlanden', in: *Citadel*, 3 (1940-1941), nr. 8/9 (mei/juni), p. 170176.

88. Begin juli werden op bevel van Müller-Lehning, commissaris voor de niet-commerciële verenigingen en stichtingen, alle Groot-Nederlandse organisaties opgeheven en begon ook voor de culturele organisaties en hun periodieken de gelijkshakeling. Zie DE JONG, *Het Koninkrijk*, dl. 5, 1e deel, p. 241-435. Zie ook J. Broekman aan J. Kist, Amsterdam, 7-7-1941. (AMVC, K. 426/b). Hieruit: „Vandaag ontving ik het overlijdensbericht van *Citadel*”.

89. Zie *De Waag*, 12-12-1940, p. 667.

Zij wilden strijden tegen de verdeeldheid en de onderlinge ruzie tussen personen en stromingen, maar „de verwerkelijking van een Nederlandsch nationaal-socialistisch bestel (is) hoofdzaak”. Voorlopig schreven zij via de rubriek „In de Branding” in het weekblad *De Waag*. Zeer expliciet werd gekozen voor Groot-Nederland, zoals blijkt uit punt c van de grondslag: „de verbondenheid van het geheele volk der verbrokkelde Nederlanden, gegrond op gezamenlijke afstamming, taal en geschiedenis”⁹⁰. Dit Groot-Nederland diende echter wel te passen in een autoritair en corporatief staatsbestel.

Op 15 maart 1941 verscheen het blad zelfstandig onder de titel *De Branding*⁹¹. Regelmatig werd er in dit weekblad over Dietse en Groot-Nederlandse vraagstukken geschreven en tot propaganda voor de Dietse zaak aangespoord. Zo klaagde Jacq. Delsing „de liberalistische maatschappij” aan die de jongeren van idealen had beroofd en hij pleitte nu voor „Dietschland, ik geloof ...”⁹². Zo deed ook W. Beerninck met zijn „Alles voor Dietschland — Dietschland voor Christus”-artikel, waarin hij ook schreef, dat de Christelijke geloofsovertuiging gebod „nationaal en sociaal” te zijn⁹³. Monsees meende echter een week later dat de Nederlanden te zijner tijd dienden op te gaan in een „Noord-Europese-Germaanse statenbond”, waar ook Engeland „teruggekeerd van de dwaalwegen van zijn democratisch tijdperk” deel van hoorde uit te maken⁹⁴. Interessant is het dat men „verduitsching” pertinent afwees, zoals deze bijvoorbeeld door de Nederlandsche Nationaal-Socialistische Arbeiderspartij werd gepropageerd⁹⁵.

Ten opzichte van de Joodse burgers week het blad geen milimeter af van de al eerder door Monsees verkondigde opvattingen, en dat terwijl de vervolgingen door de Duitsers al zeer zichtbaar waren in de Nederlandse samenleving⁹⁶. In de laatste nummers van *De Branding* stond Groot-Nederland centraal. Willem Hoffman schreef er uitvoerig over „De vestiging van den Groot-Nederlandsche Staat”, uitgaande van het standpunt dat volk en staat dienden

90. Zie ‘*In de Branding, bijdrage van Jongeren*’, in: *De Waag*, 6-3-1941.

91. De organisatie raad bestond uit: G. Monsees, A. van Kuyk, W. Nije, C.A. den Tex, H.J. van der Wiel, C.J. van Apeldoorn Jr., W. Beerninck, P. Kalma, W.J.H.D. Rengers Hora Siccama. Verder nog: N. Koomans (Den Haag), DJMA. Braakenburg van Backum (Haarlem), Th. R. van Epen (‘t Gooi), J.C. Heeres (Rotterdam), J. Witlox (Nijmegen), M. Thissen (Den Bosch), B.S. Postma (Leeuwarden), A. van Kuyk (Amsterdam), G. Monsees (Utrecht). Administratie: G. Bertsch en K. Viehoff. Het blad bevindt zich o.a. in de Universiteitsbibliotheek te Utrecht. In mei 1941 bedroeg de oplage 1600 exemplaren.

92. Jacq. DELSING, ‘*Ik geloof ...*’, in: *De Branding*, 15-3-1941.

93. Willem BEERNINCK, ‘*Alles voor Dietschland - Dietschland voor Christus*’, in: *De Branding*, 15-3-1941.

94. G. MONSEES, ‘*Germaansche aard*’, in: *De Branding*, 22-3-1941.

95. G. MONSEES, J. WEIDEMA, W. BEERNINCK, ‘*De Branding en de NSNAP*’, in: *De Branding*, 17-5-1941.

96. G. MONSEES, ‘*Het Joodsche vraagstuk*’, in: *De Branding*, 24-5-1941.

samen te vallen. Hoffman wenste een federale Groot-Nederlandse staat, gevormd door Nederland ten Noorden van de Moerdijk, Nederland ten Zuiden van de Moerdijk en de Generaliteitslanden (het Luikse land en de Bourgondisch-Waalse Nederlanden). Dit laatste gebied zou van anti-nederlandse elementen worden gezuiverd. De schrijver ging er van uit dat de „Generaliteitslanden” eertijds tot het Germaans-Frankische kolonisatiegebied hadden behoord (vgl. de these van Steinbach en Petri)⁹⁷. Het laatste Groot-Nederlandse pleidooi was van de hand van Copray⁹⁸. Hij meende dat het Noorden ons volk in zijn zelfgenoegzaamheid toonde en het Zuiden ons volk in zijn kracht. Deze twee elementen boden zijns inziens een voldoende garantie voor het hele Dietse volk, als zelfstandige natie met recht op vrijheid en onafhankelijkheid.

De nationaal-socialistische idealen die in dit blad onbeschroomd werden beleden, hebben het blad niet voor opheffing behoed. In het nummer van 25 augustus 1941 deelde de redactie mede, dat de bezetter verdere verschijning had verboden. De beklemtoning van de eigenheid van Nederland en het niet mee willen gaan met een opgaan in het Duitse Rijk en de zeer christelijke levensovertuiging van een aantal redactieleden zullen de bezetters naast alle nationaal-socialistische uitingen vermoedelijk toch als te geringe waarborgen van betrouwbaarheid hebben beschouwd.

Kist en de Dietse organisaties (januari-augustus 1941)

In *De Branding* heeft Kist geen rol van belang gespeeld. Er verschenen van hem geen bijdragen in dit blad.

Toch stond Kist in die tijd nog niet buiten de Groot-Nederlandse beweging. In Groot-Nederlandsche Actie hield hij zich nog steeds bezig met de bestudering van de wijze waarop in de geschiedenismethodes geschreven werd over de verhouding tussen Nederland en Vlaanderen. Verder werkte hij aan de brochure „Korte geschiedenis der Groot-Nederlandsche Beweging”, een uitgave van Groot-Nederlandsche Actie. Van verdere activiteiten in deze groepering is ons niets gebleken.

In de Dietsche Bond bleef hij nog actief en onderhield hij contact met J. de Decker en met DSV-leden als Riet Alebeek en J. Broekman. Er werd zelfs gestreefd naar meer DSV-invloed in de Dietsche Bond, maar de NSB-ers in de Amsterdamse afdeling van het DSV vormden een probleem⁹⁹. Interessant is

97. W. HOFFMAN, 'De vestiging van den Groot-Nederlandschen Staat, I en II', in: *De Branding*, 12 en 19-7-1941.

98. Th.A.A.M. COPRAY, 'De tragiek der Nederlanden', in: *De Branding*, 26-7-1941.

99. Riet Alebeek aan J. Kist, Malden, 15-4-1941. (AMVC, S.96513/b).

het dat de Dietsche Bond bij monde van voorzitter H. Burger nog eens duidelijk afstand nam van de NSB. Hij schreef: „Zoowel de N.S.B. als het V.N.V. leggen in de laatste tijd den vollen nadruk op het Germaansch-zijn. Dit is waartegen ik waarschuw. (...) Tegen de nationaal-socialistisch ideologie kan van Dietsch standpunt geen bezwaar worden gemaakt. Wel tegen een nationaal-socialisme, dat den aard van het Nederlandsche volk miskent. Helaas heeft in dit opzicht de N.S.B. grondig gefaald”¹⁰⁰.

Het hoeft geen betoog dat de Dietsche Bond en het Dietsch Studenten Verbond, evenals de Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen eind juni 1941 werden verboden¹⁰¹.

Het DSV had nog een zomerkamp op touw gezet in Oosterwijk van 22-25 juli 1941. Op deze Groot-Nederlandsche Conferentie, georganiseerd door H.G. v.d. Hoek, J.W. Schutte, G. Becker, Riet Alebeek, A. van der Steeg en mevr. E.P. Broekman-Vriesman, zouden L. Geenen, Vital Hassaert, P. van Overzee, L. Knuvelde, H.G. van der Wielen, en W.L. van Nieuwenhuysen spreken¹⁰². Dit kamp ging niet door. De organiserende verenigingen vielen onder het verbod van de Duitsers. Alleen het Algemeen Nederlandsch Verbond, onder leiding van de inmiddels geheel tot de „nieuwe orde” bekeerde prof. J. de Vries, mocht blijven bestaan. Hetzelfde gold voor de Vlaamsch-Hollandsche Vereeniging „Guido Gezelle” te Amsterdam¹⁰³. Er is gepoogd om vanuit deze vereniging nog een landelijke organisatie op te bouwen. Kist heeft daar met mevr. Anita Prins, een actief lid van de Dietsche Bond, contact over gehad in augustus 1941. De ware ijver ontbrak, mee veroorzaakt door vrees door de bezetter, en zelfs Kist schreef: „Toch weet ik niet of men de zaak niet beter had kunnen laten tot na den oorlog”¹⁰⁴. De Vlaamsch-Hollandsche Vereeniging „Guido Gezelle” heeft geen landelijk karakter gekregen. Wel heeft een aantal leden uit die kring in de illegaliteit Groot-Nederlandse idealen vastgehouden en daarover verder nagedacht¹⁰⁵.

Kists laatste openbare strijd voor Groot-Nederland was zijn deelname aan een polemiek in *Neerlandia*, waar G. Becker, de onvermoeibare propagandist, in het maart-nr. schreef over „Groot-Nederlandsche Drijfveren”. Prof. Z.W. Sneller schreef daarop in het aprilnummer dat zijns inziens de hele discussie

100. H. BURGER, 'Dietschland en de „nieuwe tijd”', in: *De Dietsche Gedachte*, 16 (1941) nr. 4, p. 41-43.

101. Zie noot 88.

102. Aanmeldingsformulier en programma in arch.-Buning, ongeinv, ds. 14.

103. Waarom deze vereniging uiteindelijk mocht blijven bestaan, hebben wij niet kunnen achterhalen. Naar ons idee was de aanwezigheid van veel NSB-ers niet de reden. Juist vanuit deze vereniging kwam een illegale groep naar voren. Vgl. ook noot 105.

104. J. Kist aan Anita Prins, Leiden, 18-5-1941 en 15-8-1941. (AMVC, J. 33765/b).

105. Vlg. P. VAN HEES, 'Een Grootnederlands document uit 1943', in: *Uit bibliotheektuin en Informatieveld*. Opstellen aangeboden aan dr. D. Grosheide, onder red. van H.F. HOFMAN e.a. (Utrecht 1978), p. 96-110.

over Groot-Nederland gezien het tijdsgewricht gestaakt diende te worden. Kist meende van niet. Hij stelde, dat er voor de begrenzing van een volk objectieve criteria aanwezig waren en dat de staatkundige verdeeldheid niet alleen staatkundige nadelen voor het Noorden, maar ook voor het Zuiden had meegebracht. Verder werd door de verdeeldheid de culturele eenheid aanhoudend verzwakt. Juist een culturele organisatie als het ANV kon aan de gewenste eenheid een steentje bijdragen¹⁰⁶.

Er is in het voorgaande weinig sprake geweest van meningen en visies uit Vlaanderen zelf. In de eerste plaats ligt dit aan de moeilijke contacten. Het briefverkeer was mogelijk, maar was aan strenge censuur onderhevig en verliep traag. Het verzenden van drukwerken e.d. was aan dezelfde beperkingen onderhevig. In de tweede plaats heeft bij een aantal overtuigde Groot-Nederlanders de snelle aanvaarding binnen het VNV van de gedachte, dat het Nederlands-Dietse karakter diende te passen binnen de Germaanse saamhorigheid, de Germaanse eer en de Germaanse plicht afstotend gewerkt¹⁰⁷. Ten derde, het organiseren van door de Duitsers goedgekeurde contacten en de al eerder genoemde regulering in Groot-Germaanse zin deed in het Zuiden, evenals in het Noorden overtuigde Groot-Nederlanders kiezen voor het stilleggen van de activiteiten of voor het in de illegaliteit voortzetten van de Groot-Nederlandse propaganda¹⁰⁸.

Voor Kist was de Groot-Nederlandse strijd voorlopig tot een einde gekomen. Volgens mevr. Van Arkel was hij vastgelopen en in een aantal gevallen, zoals in de Groot-Nederlandse Actie „stelselmatig en doeltreffend buiten spel gezet. Men haatte hem in die kringen en de grond werd hem te heet onder de voeten”¹⁰⁹. In ieder geval week hij op 23 december 1941 uit naar Engeland,

106. G. BECKER, 'Groot-Nederlandse drijfveren', in: *Neerlandia* 45 (1941), p. 29-31 en p. 66 (repliek); Z.W. SNELLER, 'Gevaarlijk geschrijf', in: idem, 45 (1941) p. 47 en J.C. KIST, 'Niet aan de orde?', in: idem, 45 (1941), p. 64-65.

107. W.J. Bergsma aan J. Kist, Apeldoorn, 19-5-1941. (AMVC, J. 33765/b). Bergsma was voor zaken in België geweest en schreef: „Het eenige wat ik heb bijgewoond was de begrafenis van Raf Verhulst te Antwerpen. Bij deze plechtigheid is er heel wat in mij omgegaan, dat kan ik je verzekeren. — Begrafenis van een Nederlander met Duitse militaire eer, afvaardiging van de N.S.B. enz. enz., dat heeft mijn overtuiging in de oude activisten wel eenigszins aan het wankelen gebracht”. B. is ook ontevreden over Borms en merkt de anti-Duitse en anti-VNV-houding van het Vlaamse volk op en stelt dat de „Nationalisten” de zaak voor het Nederlandse volk verknoeien en voor minstens 15 jaar kapot maken. Hij ergert zich ook aan de ronspelpraktijken voor de Waffen SS door het VNV.

108. Zie noot 105 en voor Vlaanderen het lemma 'Dietsch Eedverbond' in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 1, p. 414.

Zo gingen in Vlaanderen de Verdinaso's J. van Dorpe en J. van Bilsen in het verzet om er twee te noemen. In Nederland gold dat voor de Verdinaso G. van der Horst.

109. Gerda VAN ARKEL, *Aantekening door dr. L. de Jong*, dl. 2, p. 50-51. In het onder noot 8 genoemde ms. op p. 24 haalt ze een brief van Waternaux aan Kist aan (geen datum en de brief hebben wij niet teruggevonden). Uit deze brief:

waar hij na een lange tocht door Frankrijk en Spanje op 2 augustus 1942 aankwam. Hij werd er opgeleid tot geheim agent en op 18 februari 1943 in Nederland gedropt. Tengevolge van het door de Duitsers opgezette „Englandspiel” werd hij vrijwel onmiddellijk gearresteerd en hij stierf vermoedelijk vóór september 1944 in het concentratiekamp Rawics in Silezië.

Ook in Londen hield Groot-Nederland hem bezig. Hij schreef een concept voor een rede voor Radio Oranje¹¹⁰. Uitzending ging echter niet door, omdat, zo luidde het begeleidend schrijven, getekend door H. Man, (...)” er helaas bezwaren bij de betrokken instanties bestaan tegen publicatie”. De tekst van de niet uitgezonden rede luidt:

„En thans een enkel woord in het bijzonder voor onze luisteraars in Vlaanderen. Vlamingen, wat ook uw idealen zijn betreffende de verhouding Vlaanderen - Noord-Nederland - België, weet, dat er één onfeilbaar middel bestaat, uw ideaal niet te bereiken: en dat is samenwerking met den mof.

En dat niet alleen, omdat de mof den oorlog verliest, want dat doet hij; en ook niet alleen, omdat de mof onbetrouwbaar is, want dat is hij; maar zeer eenvoudig, omdat gij u hiermee vervreemdt van het volk van Noord-Nederland, waarmede gij — terecht — juist samenwerking wenscht.

Wij deelen uw wensch tot samenwerking; over den aard dier samenwerking praten wij onderling in vrijheid, maar dan moeten wij eerst vrij zijn. Wij beiden, gij en wij, zijn echter te verstandig en hebben te veel gevoel van eer, om te verlangen naar „eenheid in den maag van den Duitschen adelaar”. Want, let wel, de voorstanders in Holland, van samenwerking tusschen Noord-Nederland en Vlaanderen, voorzover niet verkocht aan den mof, zijn teruggetrokken, zoodra elk vrij optreden onmogelijk werd.

Voor het eerst in de wereldgeschiedenis strijden thans alle leden van den Nederlandschen stam, zoowel in Europa als in Afrika in denzelfden oorlog aan

„Dat ook haar (Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen, v.H.) dit lot heeft getroffen, moge verwonderlijk schijnen, in werkelijkheid behoeft dit niet te verbazen. Ook zij telde immers leden, die meenden naast een z.g. Dietse werking zich de weelde te mogen veroorloven nog allerlei werkingen te voeren, die een anti-Duitse inslag hadden. Zowel mij (Evenals mij, opm. Gerda van Arkel) berichten bereikten omtrent allerlei onderhands gekonkel, zo goed waren die Duitse organen daarvan op de hoogte, welke organen natuurlijk andere middelen bezitten om in te grijpen, dan ons ter beschikking staan. Dat onverantwoordelijke gedoe heeft echter tot gevolg gehad, dat in bepaalde Duitse kringen de mening heeft post gevat, dat een Diets streven, althans van de vroegere Dietse kringen synoniem is aan een bepaald streven tegen Duitsland en de nieuwe orde.

Iedere groot-Nederlandse werking is thans practisch onmogelijk geworden en het is nog te vroeg om reeds nu mede te delen of pogingen zullen gedaan worden om uit al die scherven nog iets nieuws op te bouwen. Wie zin heeft voor de werkelijkheid, weet echter in welke richting dat eventueel zal gebeuren”. Wel schrijft mevr. Van Arkel dat Kist schriftelijk op 29 juli Waternaux gevraagd zou hebben waarom ook de Stichting door het Duitse verbod was getroffen.

110. Tekst en begeleidend schrijven in RIOD, Amsterdam, Doc. I, 895B aanvulling. De term „mof” werd ook door Koningin Wilhelmina in haar toespraken voor de radio gebezigd.

denzelfde zijde. Denk aan de geweldige beloften, die dit voor de toekomst inhoudt. Aan ons allen de plicht te zorgen, dat die beloften ook verwezenlijkt worden. Nauwe samenwerking zal een der eerste vereischten zijn voor de volken van Nederlandschen stam, willen zij zelfstandig blijven, in — en na de oorlog. Zeggen wij met Willem den Zwijger, wiens standbeeld zoowel te Brussel als in Den Haag thans de verbeterden weerstand van ons volk schouwt: „'t Geheel is te cleen om gedeeld te blijven”.

Slotbeschouwing

Waren er in de Groot-Nederlandse beweging in de periode 1940-1941 wezenlijk andere elementen aanwezig dat in de voorgaande jaren, is een vraag die we na het voorgaande bevestigd kunnen beantwoorden.

In die jaren dertig bestond er in de Nederlandse samenleving een zekere behoefte aan vernieuwing op politiek en sociaal-economisch terrein. In de discussies over vernieuwing leefde in vrij brede kring aandacht voor min of meer autoritaire en corporatieve bestuursvormen¹¹¹. De aandacht voor deze verschijnselen bracht met zich mee, dat meer aandacht werd gegeven aan een versterking van het nationaal gevoel, aan volkseenheid. Daarbij viel de aandacht ook op de taaleenheid. Door deze ontwikkeling werd mede de aandacht gericht op de verhouding tussen Nederland en Vlaanderen. Hoewel deze tendenzen enerzijds gunstig werkten op de Groot-Nederlandse beweging, braken bepaalde autoritaire politieke bewegingen als NSB en Zwart Front, met hun openlijke keuze voor Groot-Nederland de belangstelling bij minder geprononceerde politieke kringen weer af. Uiteindelijk doet een vergelijking tussen de Groot-Nederlandse beweging in de jaren 1920-1933 en in de jaren 1934-1941 de balans naar het negatieve overhellen. De beweging groeide in de laatste periode nauwelijks en had veel meer dan ooit te voren te maken met interne geschillen.

De vrij plotselinge belangstelling, ook in bredere kring dan die der Groot-Nederlandse, voor een aaneensluiting van Nederland en Vlaanderen kan verklaard worden vanuit een verkeerd interpreteren van de Duitse intenties. Velen meenden dat de door de nazi's beleden volkse idealen de verwezenlijking van een Groot-Nederland zouden bevorderen. Ook zij die niet onmiddellijk „volks” dachten, zullen dit hebben vermoed.

111. Zo werd tijdens de oorlog vanuit Londen via Zweden het manuscript van BOISOT (pseud. van J.G. de Beus), *De Wedergeboorte van het Koninkrijk* (1942) naar Nederland gebracht en daar illegaal maar liefst zesmaal gedrukt en wijd verspreid. De brochure genoot in illegale kringen veel waardering. Inhoudelijk week de brochure, met uitzondering van de Oranjeliefde, weinig af van denkbeelden uit de Nederlandsche Unie en overheerste de 'vernieuwings' ideologie. Zie DE JONG, *Koninkrijk*, dl. 9, 2e deel, p. 1443n-1444n.

Overigens bleven de gedachten over hoe Groot-Nederland er in staatkundig opzicht uit diende te zien vrij vaag, zoals altijd al het geval was geweest. Bij een aantal schrijvers is het duidelijk dat de staatsvorm een autoritaire en corporatieve diende te zijn. Verschil van mening ontstond er in die kring slechts over de mate waarin men open diende te staan voor nazi-Duitsland.

Nogal eens werd er gekozen voor een federale oplossing. Opvallend is dat vrijwel allen het Waals-Luikse gebied wensden af te stoten. Dit paste ook niet in de zgn. volkse conceptie. Wel zijn er uitzonderingen. Vrij nieuw is bijvoorbeeld de discussie over een expansiepolitiek ten koste van Wallonië en Noord-Frankrijk in verband met een vermeend tekort aan landbouwgrond en een dreigende overbevolking in het Noorden. Ook in de Dietsche Bond komen we deze gedachte tegen en dat is nieuw, daar in de oude Groot-Nederlandse beweging typisch annexionistische uitingen ontbreken. De aaneensluiting van Noord en Zuid wordt zelden of nooit in een typische context van machtspolitiek geplaatst.

Tenslotte moge uit het voorgaande blijken dat noch de Groot-Nederlandse beweging, noch de in Nederland wonende uitgeweken activisten met pak en zak naar de Duitsers zijn overgelopen. De verhoudingen lagen ingewikkelder. Helaas heeft deze complexiteit na 1945 voor velen betekend, dat men zich maar met simpele oplossingen tevreden stelde en men in het Noorden de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging eenvoudigweg als nationaal-socialistisch gedachtengoed beschouwde*.

Prof. Ritzema, Boslaan 95
NL - 3571 CP Utrecht

* Te laat om in deze bijdrage te verwerken kreeg ik inzage in het artikel „Jan Christiaan Kist ten gedenke” door D. MERLEVEDE in: AKVS Schriften, november 1989, p. 34-41.